

Борис Якимчук

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ

Сучасне суспільство потребує компетентної творчої особистості, здатної брати активну участь у розвитку виробництва, економіки, науки, культури.

Тому на перший план шкільної освіти сьогодні висувуються завдання створення сприятливих умов для виявлення і розвитку творчих здібностей учнів, задоволення їхніх інтересів і потреб, формування навчально-пізнавальної активності й творчої самостійності.

За цих умов стає актуальним упровадження нових технологій навчання, пошук шляхів удосконалення уроку, активізації пізнавальної діяльності учнів.

Ми поставили за мету дослідити вплив активних методів навчання на розвиток пізнавальних інтересів учнів.

Наше припущення полягало в тому, що навчальна діяльність у середньому шкільному віці буде успішною за умови активного формування і розвитку пізнавальних інтересів школярів, для чого слід упроваджувати нестандартні форми навчання.

Навчання – це складний тривалий процес пізнавальної діяльності учнів. Складність його полягає в тому, що кількість знань, якими має оволодіти підростаюче покоління з кожним роком зростає, а пізнавальні можливості школярів і час, відведений на навчання, до певної міри обмежені.

Піднесення загальноосвітнього рівня, забезпечення глибоких знань і практичних умінь учнів вимагають удосконалення навчального процесу на основі всебічної активізації їхньої пізнавальної діяльності.

Активізація пізнавальної діяльності пов'язана з мобілізацією інтелектуальних і вольових зусиль учнів, уміннями й здатністю переборювати труднощі, активною самостійною працею у навчанні.

Формування в учнів пізнавальних інтересів у навчальній діяльності набуває дедалі більшого значення і посідає одне з провідних місць у колі психолого-педагогічних досліджень і теоретичних праць. Дедалі частіше обговорюються актуальні проблеми перебудови методів викладання і підвищення рівня знань учнів.

Пошуком оптимальних шляхів розвитку пізнавальних інтересів, шляхів та методів розвитку пізнавальної діяльності займалися А.М. Алексюк, З.О. Онищук, Г.І. Щукіна. Вони розглядали пізнавальний інтерес як стимул подолання труднощів у навчанні, отримання морального задоволення від роботи, намагання розширити горизонти знань активного творчого пошуку [4, 5].

Активність учнів – один із принципів навчання, що передбачає роз'яснення мети і завдань навчального предмета, його значення для розв'язання життєвих проблем, для перспектив самого учня; використання у процесі навчання розумових операцій (аналіз, синтез, узагальнення, індукція, дедукція); появу позитивних емоцій; наявність позитивних мотивів; раціональні прийоми праці на уроці; критичний підхід у процесі викладання матеріалу, його засвоєння; наявність належного контролю і самоконтролю.

Вивчаючи пізнавальний інтерес школярів, учені та вчителі-практики дійшли висновку, що цей «феномен» має відношення не тільки до навчальної та пізнавальної діяльності, оскільки пізнання широко входить в усі сфери життєдіяльності людини, чи йдеться про працю, техніку, мистецтво, чи навіть про спорт та фізичні дії. Пізнавальний інтерес визначає і зміст творчої діяльності.

Чинники, що ними керується школяр у будь-якій діяльності, являють собою взаємообумовлений комплекс мотивів (пізнавальних, соціальних, психічних), серед яких найчастіше домінує інтерес до змісту, процесу, результату діяльності як вибіркоче ставлення діяча. Проникнути в структуру мотивів, якими збуджується діяльність школярів, складно. Та це так само необхідно, як і проникнення в їхні пізнавальні процеси, їхнє психічне пізнання та почуття. В усіх випадках проникнути у внутрішні процеси особистості можна лише через розкриття психологічного змісту її діяльності, окремих дій, в яких формуються психічні якості. Будь-яка свідомо дія людини є розв'язанням завдання. Відношення до завдання, до цілей та обставин дії, в силу яких це завдання не тільки розуміється, а й сприймається, складає внутрішній зміст дії. Таким чином внутрішній зміст діяльності складають мотиви людини, якими вона керується і які виражають собою трансформацію поставлених цілей [3].

З цього випливає, що пізнавальний інтерес – це чинник не тільки зовнішньої, а й внутрішньої основи знань, що здобуваються, тому що він сприяє більш досконалому засвоєнню істини і, звісно ж, більшою мірою розкриває свідому силу науки та наукових істин. Інтенсивно впливаючи на процес пізнавальної діяльності школяра, пізнавальний інтерес збуджує особисте ставлення до знань, завдяки чому діяльність школяра набуває інтенсивного творчого характеру. Вона проходить легше, швидше та продуктивніше. Якщо взяти до уваги те, що процес пізнання у школяра відбувається у спілкуванні з учителем, з однолітками, то із цього виходить що, взаємовплив пізнавальних мотивів в інтересі до знань набуває реальних обрисів: спілкування необхідне для перевірки своїх знань, суджень в оцінках учителя та однолітків, спілкування необхідне і як джерело нової інформації. Воно потрібне як основа свідомих зв'язків один з одним: допомогти іншому, відчувати радість спільних успіхів, колективної праці, відчувати плече товариша в потрібну хвилину – все це найважливіші стимули пізнавальної

діяльності.

Невід'ємною якістю людини є прагнення осилити навколишнє життя, зрозуміти сутність людини та її місце у світі. Світоглядні орієнтації допомагають людині діяти вільно, впевнено, вони стають основою пізнавальної діяльності.

Пізнавальний інтерес школярів може виступати як чинник, що поєднує в собі пізнавальні й особисті стимули; облагороджує становлення особистості учнів безкорисливим прагненням до пізнавальної діяльності, адаптуючи їх до подолання труднощів, близько підступаючи до особистих основ формування особистості.

При цьому слід мати на увазі, що уособлення пізнавальних мотивів, а тим паче їхня гіпертрофія в загальній структурі особистості школяра може відділяти його від принципових основ діяльності. Будучи захопленим процесом пізнання, він може залишатися осторонь складних відносин, які існують поруч із ним і на які принципова людина не може реагувати. У цій боротьбі принципових сил науки з реальною діяльністю, на жаль, не завжди перемагають перші, й тоді вступає в дію недостойний в нашому суспільстві принцип моралі індивідуаліста: «Моя хата з краю».

Ось чому дуже важливо мати на увазі, що мотиви школярів, які спонукають їх навчатися, сприяють повноцінному становленню особистості лише в загальній своїй взаємозалежності. Серед них можуть бути мотиви основні й другорядні, сильні й ледь помітні. Можуть існувати і дуже різні за своїм характером. З огляду на це слід постійно дбати про те, щоб у загальній структурі мотивації була обмежена єдність мотивів пізнавальних і принципових. Лише тоді можна бути впевненим, що становлення особистості учня відбуватиметься успішно.

На жаль, значна частина вчителів не тільки не докладає жодних зусиль для того, щоб розкрити складні мотиваційні залежності діяльності учнів, а й дуже односторонньо підходить до характеристики учнів. За нашими спостереженнями, у сфері уваги багатьох учителів перебувають, головним чином, успіхи у навчанні, іноді здібності учнів і дуже рідко статус у колективі.

Ідея цілісного формування особистості учня підводить нас усе ближче до думки, що вплив навчання в одній сфері становлення особистості обов'язково відображається і на інших сферах діяльності особистості.

Так, пізнавальний інтерес здатний впливати і на естетичну активність учня, яка є внутрішньою силою його пізнавальних і практичних дій.

Почуття, за К. Ушинським, – це посередник між свідомістю й волею людини. Саме почуття сприяють активному формуванню пізнавальних інтересів [2].

Ось чому відповідальність учителя за єдність всіх зазначених впливів у навчальному процесі дуже важлива.

Пізнавальний інтерес виражається в поглибленому вивченні, постійному й самостійному здобутті знань в галузі зацікавлення, в активному ді-

євому опануванні необхідних для цього способів, у наполегливому доланні труднощів, що зустрічаються на шляху оволодіння знаннями і способами їхнього здобуття. Структуру пізнавального інтересу як якості особистості складає взаємодія знань, умінь і мотивів пізнання, якими володіє школяр.

Об'єктивні умови, відповідні природі пізнавального процесу, створює проблемне навчання. Проблемне навчання організовується відповідно до психологічних закономірностей розумової діяльності, які багато в чому збігаються із закономірностями процесу засвоєння.

Засвоєння відбувається в активній розумовій діяльності. Ще І.М. Сеченов зауважив, що акт мислення не є «чиста» думка, він включає в себе мотив як обов'язковий компонент, як пусковий механізм, що регулює активність мислення і походить із діяльності суб'єкта [3].

Сформований раніше пізнавальний інтерес учня як мотив діяльності сприяє появі у нього пізнавальної потреби в проблемній ситуації. На базі потреби, що виникає, народжується пізнавальний інтерес як мотив дій, пов'язаний із засвоєнням нових знань.

У процесі розв'язання нових пізнавальних завдань і проблемних ситуацій мотив взаємодіє з фондом потрібних знань та умінь, і тоді виникає внутрішня мотивація діяльності, заснована на переліку гіпотез та реальних результатів дій. Мотиви пізнання, в свою чергу, формуються і змінюються під впливом засвоєння нових, більш цінних для особистості знань і способів діяльності. Великого значення набуває пошукова та творча діяльність, в якій найбільш інтенсивно розвиваються зростаючі пізнавальні можливості учня.

Пошукова діяльність створює умови для формування пізнавальних умінь, необхідних для задоволення пізнавальних інтересів і потреб школяра.

Взаємозв'язок знань, способів і мотивів у структурі пізнавальної діяльності учня характеризує діалектичний взаємозв'язок відношення і відображення в процесі пізнання.

На основі аналізу літературних джерел нами було висунуте припущення, що організація нестандартних форм навчання з використанням проблемно-пошукових методів та прийомів може створити сприятливі умови для ефективного засвоєння навчального матеріалу.

Перевірка цієї гіпотези здійснювалася в процесі тривалого формуючого експерименту.

З метою пошуку ефективних шляхів розширення пізнавальних інтересів школярів нами було здійснене дослідження, яким ми охопили понад двісті учнів та вісімнадцять учителів загальноосвітніх шкіл міста Умань. До роботи були залучені студенти Уманського державного педагогічного університету.

На основі результатів психолого-педагогічного дослідження можна зробити висновок, що методика нетрадиційних уроків позитивно впливає на ефективність пізнавального інтересу в розвитку навчальних можливос-

тей школярів.

Розглядаючи пізнавальні інтереси як рушійну силу, що здатна внести значні корективи у формування школяра з активною життєвою позицією, яка проявляється у самостійності та ініціативі, в творчому підході до розв'язання завдань, ми виявили, що інтерес виступає найбільш енергійним активізатором і стимулятором діяльності, реальних предметних, навчальних, творчих дій і життєдіяльності загалом. Від зацікавленості учнів, від їхнього інтересу до певного виду діяльності залежить їхня увага на уроці, творчий настрій на активність.

Пізнавальна діяльність учнів на уроках – це їхня свідомо діяльність, спрямована на пізнання істотних властивостей об'єктів і законів з метою засвоєння основ наук.

Результати теоретико-експериментального дослідження дають нам підстави стверджувати, що процес формування пізнавального інтересу – це не прямолінійне нарощування його нових якісних характеристик, а процес, що піддається впливу діалектичних протиріч розвитку, насичений спадами і підйомами, обумовленими взаємодією знань, умінь і мотивів навчання школярів.

Рівень сформованості знань в учнів, обраних для проведення дослідження, як в умовах експериментальної методики, так і в умовах традиційного навчання визначався за спеціально розробленими анкетами, тестами та завданнями.

Аналіз робіт школярів, які брали участь у дослідженні показав, що при застосуванні різних способів активізації навчальної діяльності в межах нетрадиційних форм рівень сформованості знань з різних навчальних дисциплін значно зростає. Про це переконливо свідчать результати проведених досліджень.

Серед чинників, що забезпечили таку результативність, передусім слід визначити підвищену емоційність, великі можливості у формуванні пізнавального інтересу учнів до предмета, продуктивну розумову діяльність учнів тощо.

Результати дослідження вказують на доцільність індивідуального підходу: знаючи складність переплетення пізнавальних інтересів і принципів мотивів навчання, дуже важливо скласти модель їхнього розвитку для кожного учня, на основі якої можлива диференційована організація діяльності: для одного – «сядь до мене ближче і виконуй все самостійно», для іншого – «пересядь до товариша і допоможи йому» тощо.

Диференційований підхід, перш за все, передбачає врахування внутрішньої і зовнішньої мотивації діяльності, диференціацію змісту навчального матеріалу відповідно до рівнів навчально-пізнавальної активності учнів, кола їхніх інтересів та інше. Таке навчання полягає в цілісному особистісному підході до вивчення індивідуальних особливостей учнів, у виділенні з комплексу їхніх особистісних якостей провідних індивідуальних

особливостей, що проявляється в процесі конкретного виду діяльності, у визначенні системи засобів стимулювання творчої активності.

При всьому цьому слід пам'ятати про створення особливого клімату відносин у навчальному процесі. Значний потенціал успіху прихований в емоційній атмосфері навчання, в позитивному емоційному тонусі діяльності. Саме вчитель має постійно стимулювати в учня інтерес до нового, прагнення піднятися вище того, що вже ним досягнуте. У той же час сприятливе спілкування вчителя з учнями, учнів один з одним створює багатогранну гаму стосунків, перетворює процес навчання у бажаний, необхідний, викликає внутрішню потребу у здобутті нових знань, результатом чого є поява інтересу. Цього можна досягти, дотримуючись таких умов:

- спільна активна пошукова діяльність у здобутті наукової істини;
- принципові суперечки та поважне ставлення до позиції інших;
- коригування неправильних відносин серед учнів через стимулювання ідейного підходу і принципової оцінки подій і явищ життя, що вивчаються.

Досвід свідчить, що пізнавальна активність учнів стимулюється на основі розвитку самої логіки творчого процесу. Цьому сприяє створення проблемних ситуацій, їхній аналіз і переконання учнів у необхідності здобуття нових знань з метою пошуку шляхів ефективного розв'язання проблем, які виникли.

Проведена експериментальна робота засвідчила, що заходи, спрямовані на стимулювання позитивних емоційних переживань, забезпечення взаєморозуміння між учителем і учнями, підвищеного інтересу до навчання, сприяють формуванню позитивних мотивів навчання та активізації пізнавальної діяльності учнів, підвищенню їхнього інтересу до навчання, зростанню рівня допитливості, активності.

Варто зауважити, що у виконаному дослідженні не вичерпані всі аспекти проблеми формування пізнавальних інтересів школярів на уроках та у позаурочний час. Подальшого наукового пошуку потребують зокрема питання, пов'язані з формуванням стійкості пізнавального інтересу, розвитком інтелектуальних умінь інноваційними засобами навчання, тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Васильев С. Развитие творческой личности // Рідна школа. – 1996. – № 1. – 39 с.
2. Демиденко В.К. Выховання інтересу в учнів до навчання. – К.: Знання, 1987. – 123 с.
3. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. – М., 1974.
4. Щукина Г.И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе. – М.: Просвещение, 1979. – 160 с.
5. Щукина Г.И. Познавательные интересы в учебной деятельности школьников. – М.: Знание, 1972. – 164 с.